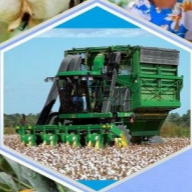
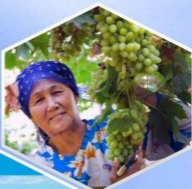

AGRO

IQTISODIYOT

3

2019

Agroiqtisodiyot

илмий-амалий агроиқтисодий журнал

МУНДАРИЖА

3. **Н.ХУШМАТОВ.** Қандаланинг пахтачиликка келтирадиган зарарини пахта хом ашёси сифати пасайиши асосида баҳолаш усули
7. **А.ЧЕРТОВИЦКИЙ., Ш.НАРБАЕВ.** Модернизация системы землепользования: организационно-экономический аспект управления
11. **Р.ДУСМУРАТОВ.** Тезис нима? У қандай тузилади ва ёзилади?
15. **С.УМАРОВ.** Сув хўжалиги тизимида инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг илмий-амалий асослари
18. **О.САЛИМОВ, Ш.ИМОМОВ, З.МАМАДАЛИЕВА.** Наманган вилоятида биогаз технологияларни жорий қилинишининг иқтисодий ва энергетик истиқболлари
22. **Т.ФАРМАНОВ, Р.МУРАДОВ.** Совершенствование методики по определению экономической ценности пастбищ
28. **А.АЛТИЕВ.** Ернинг молиявий функциясини кучайтириш-ислохотларнинг муҳим шартлари
31. **Н.АСКАРОВ, М.ҚОСИМОВ, Н.РАХМОНОВ.** Ипак қурти уруғчилиги тизимини ривожлантириш бўйича хорижий тажрибалар
35. **А.МУХТОРОВ.** Экотизим хизматлари ва уни баҳолашнинг илмий-амалий жиҳатлари
38. **Ғ.ДУСМУРАТОВ.** Қишлоқ хўжалигида давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш
40. **Б.МЕНГЛИҚУЛОВ.** Биологик активлар аудитини ташкил этишнинг хусусиятлари
44. **У.САНГИРОВА.** Инновационный подход в развитии аквакультуры и рыболовства в Узбекистане
47. **Б.ДЖУРАЕВ, Н.РАХМОНОВ.** Агрофирмаларда ҳисоб сиёсатини шакллантиришнинг айрим жиҳатлари
49. **М.САИДОВА.** Формировании кадровой политики в аграрном секторе
51. **М.ЛИ.** Роль животноводческого подсектора в обеспечении продовольственной безопасности
55. **У.САДУЛЛАЕВ.** Чорвачилик тармоғининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари
58. **А.БАХРИДДИНОВ.** Пиллачилик тармоғида маҳсулот сифати ва сифатни бошқариш тизимини ривожлантириш
61. **Ш.ТУРСУНОВ, А.НУРМАТОВ, И.РУСТАМОВА.** Қорамолларни озиклантиришда Кореянинг TMR технологиясини баҳолаш
63. **А.ЖУМАНОВ.** Сув танқислиги шароитида узумзорларни суғоришда тежамкор технологияларни қўллаш
66. **Ш.МУРАТОВ, Ғ.САДУЛЛАЕВА, Ш.ҲАСАНОВ.** Қишлоқ хўжалигида саримсоқпиез етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги
69. **А.ТАДЖИЕВ.** Ер ва сув ислохотлари қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг муҳим омили
71. **Ғ.АБДУЛҲАЕВА.** Тоғ ва тоғ олди ҳудудларида қишлоқ хўжалигини мақсадли дастурлар асосида ривожлантиришнинг илмий асослари
75. **А.ВАФОВ.** Балиқчиликда ишлаб чиқариш харажатларини назорат қилишнинг муҳим воситалари
78. **Д.ЯНГИБОВ.** Лалмикор деҳқончиликнинг ўзига хос хусусиятлари
80. **У.АЛИМОВ.** Қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштиришни хатарлардан ҳимоялаш тизими ва унинг аҳамияти
82. **Ю.УСМАНОВ.** Деҳқон ва томорқа хўжаликлари ерларидан фойдаланиш тизимининг ер ислохотидаги ўрни ва вазибалари
85. **Т.НУРЫМБЕТОВ, С.БАЙЖАНОВ.** Қишлоқ хўжалигида диверсификациялашнинг ўзига хос хусусиятлари ва устувор йўналишлари
88. **А.ПАРДАБОВ.** Деҳқон ва томорқа хўжаликлари ерларидан фойдаланиш мониторингини такомиллаштириш
90. **М.РАЖАПБОВ, Ў.ИСЛОМОВ, С.ХИКМАТУЛЛАЕВ.** Қишлоқ хўжалиги ерларини мониторинг қилишда замонавий технологиялардан фойдаланиш
92. **Ш.ҚАРШИЕВ.** Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда мева-сабзавот маҳсулотларининг ўрни
94. **С.КУЧИМОВ, Э.УМУРЗОКОВ, Б.ДЖАЛИЛОВ.** Қишлоқ хўжалик экинларини зараркундалардан ҳимоя қилишнинг иқтисодий самарадорлиги
96. **Б.МАТЯКУБОВ, К.ИСАБАЕВ.** Ёўзани суғориш технологияларининг иқтисодий самарадорлиги
99. **Б.ҲАҚБЕРДИЕВ.** Суғурта компанияларининг молиявий барқарорлигини ошириш йўналишлари
102. **Х.ҚАЛИМБЕТОВ, Б.ЕРЕЖЕПОВА.** Фермер хўжаликларида асосий тармоқдан ташқари бошқа тармоқларни ҳам ташкил этиш зарурати
105. **Қ.ШАВАЗОВ, М.ШОУМАРОВА, Т.АБДИЛЛАЕВ.** О необходимости установки соломопрессующего аппарата на зерновой комбайн в условиях Узбекистана
108. **Б.ШАФКАРОВ.** Узумчилик маҳсулотлари етиштиришда ҳудудий хусусиятлар ва улардан самарали фойдаланиш
112. **А.МЕНГНОРОВ, Х.САЙДАКБАРОВ.** Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари истеъмолчи ва даромад ўртасидаги боғлиқликнинг регрессион таҳлили
114. **З.ТАЖЕКЕЕВ.** Организационные вопросы аудита кредитов и займов
117. **О.ШЕРМАТОВ, Д.ИСЛАМОВА.** Мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш самарадорлиги
120. **З.МУРАТБАЕВА.** Ипак қурти уруғчилиги корхоналарида ўзаро муносабатларни самарали ташкил этиш йўллари

СУВ ТАНҚИСЛИГИ ШАРОИТИДА УЗУМЗОРЛАРНИ СУҒОРИШДА ТЕЖАМКОР ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚўЛЛАШ

Азамат ЖУМАНОВ,
илмий ходим ТИҚХММИ

Аннотация: Мақолада ҳозирги кунда тоғолди минтақалардаги фермер хўжаликларидаги узумзорларни сув билан таъминлаш, сув тежаш усуллари, жумладан, узумзорларда сув танқис бўлган даврда маҳаллий оқимдан фойдаланиб суғориш (ёғингарчилик сувлари), тупроқ унумдорлигини ошириш, плёнка тушаб суғориш, маҳаллий оқим сувларини йиғиш ҳақида маълумотлар келтирилган.

Аннотация: В статье представлена информация о водоснабжении виноградников в горных районах, методах водосбережения, в том числе орошения (дождевой воды), плодородия почв, съёмки и сбора местных сточных вод при критической нехватке воды в виноградниках.

Abstract: The article presents information on water supply of vineyards in mountain regions, methods of water conservation, including irrigation (rain water), soil fertility, surveys and collection of local wastewater in critical water shortages in vineyards.

Республикамызда боғдорчилик ва узумчиликка бўлган эътибор ва талаб йилдан йилга ошиб бормоқда. К.В.Смирнов, Л.М.Малтабар ва бошқа олимларнинг маълумотларига қараганда узум новдалари ва баргларида 71–73%, ғужумларида 80–85%, танасида 30%, зангида 40% ча, илдизларида эса 50–55% сув бўлиши, сувнинг асосий қисми транспирация ва нафас олиш учун сарфланиши, сувнинг маълум қисмигина бевосита органик моддаларни ҳосил қилиш учун сарф бўлиши аниқланган. Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон шароитида узум 1 ц, ҳосил тўплаш учун 44–50 м³ сув талаб қилиниши аниқланган [3].

Мамлакатимиз иқтисодиётини янада мустақкамлашда бошқа соҳалар қатори қишлоқ хўжалигининг ўрни беқиёсдир. Республикадамызда суғориш сувлари тақчиллиги шароитида боғдорчиликда юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда сув ресурсларини тежовчи технологиялар қўллаш энг муҳим ва долзарб вазифа ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг тоғли ва тоғ олди минтақаларида узумзор барпо қилиш учун энг самарали бўлиб, Қашқадарё вилоятининг Китоб, Шаҳрисабз, Яккабоғ, Самарқанд вилоятининг Ургут, Самарқанд, Сурхондарё вилоятининг Бойсун, Денов, Тошкент вилоятининг Оҳангарон Паркент ва Чирчиқ туманлари ҳисобланади.

Тоғли ва тоғолди ҳудудларида узумзор учун жой танлашда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур. Узумзор барпо қилинадиган май-

дон 10–15 гектардан кичик бўлмаслиги лозим ҳамда келгусида янада кенгайтириш имконияти бўлиши керак. Узум экиш ва уни парваришлаш ишларини механизациялаштириш мумкин бўлиши учун майдон 10 градусдан ортиқ даражада қия бўлмаслиги, агар қия бўлса, зина-зина шаклида текисланган бўлиши керак. Тоғ олди ҳудудларининг унчалик қия бўлмаган ва ёзда ҳам ери нисбатан нам бўлиб турадиган жойлар узумзор қилиш учун яроқлидир. Узум барвақтроқ пишиб, ғужумида қанд моддаси кўп бўлиши учун узум баландроқ зонанинг жанубий қияликларига экилиши керак. Ёғин сувларидан (селлардан) яхшироқ фойдаланиш учун, узум қаторлари қияликка кўндаланг жойлашиши лозим. Узум экиладиган жойнинг қиялиги 5–10 градус бўлса, узум қаторлари қияликка кўндаланг қилиб экилади, агар қиялик 10 градусдан ортиқ бўлса, бу жой аввал зина шаклида текисланади. Узумзор барпо қилинадиган майдон аввал яхшилаб ишланган бўлиши зарур. Ер қанчалик чуқур ҳайдалса сернамроқ бўлиб, узум кўчатларининг яхшироқ тутиб, кучли ўсишини таъминлайди. Тоғ олди ҳудудларида ҳар гектарга қанча тупдан узум кўчати ўтказиш узумнинг навига, тупроқ ва иқлим шароитига қараб ҳал этилади. Бунда узум қатор орасини 2,5–3 м, қатордаги туп орасини 1,5–3 м қилиш мақсадга мувофиқ бўлади [4].

Илмий изланишлар асосида мевали боғ ва узумзорларни суғоришда ресурстежамкор суғориш технологияларини такомиллашти-

Калит сўзлар: суғориш режими, сизот сувлари суғориш техникаси ва технологияси, маҳаллий оқим сувларни йиғиш, ўғитлар, вегетация даври.

риш мақсадида Қашқадарё вилояти Якка-боғ тумани “Нормўмин ота” фермер хўжалиги даласида илмий-тадқиқот ишлари олиб борилди.

Тажриба даласи Қашқадарё вилояти Яккабоғ тумани, Б.Худоёров хўжалиги ҳудудида тоғ олди бевосита тик тоғ ёнбағирларига тутшиб кетади. Тавсифланаётган хўжалик ҳудуди Ҳисор тизмасининг ғарбий тармоғи Хонтоғ (Хонтахта) тизмаси тоғ олди қисмида жойланган. Нормўмин ота фермер хўжалигидаги узумзор ер майдонлари 3X2,5., 3X2 схема бўйича экилади. Шу сабабли 1 га. майдон (10000 м2) га экиладиган Узум тупларининг сони қуйидаги формула билан аниқланади:

$$X=10000/(a \cdot b);$$

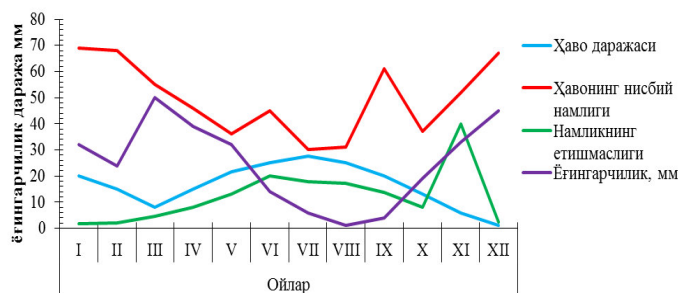
бу ерда: X - 1 гектар ер майдонидаги туплар сони,

a - қаторлар оралиғи,

b - қатордаги туплар оралиғи.

Ўзбекистоннинг текислик районларида ёғингарчилик ҳисобига тўпланган тупроқ намлиги узумнинг яхши ўсиб ҳосил бериши учун етарли ҳисобланмайди. Тупроқ намлиги ўсув даврининг маълум давраларида суғориш орқали тартибга солинади. Йиллик ёғин миқдори 450-500 мм. дан кам бўлмаган тоғли ва тоғ олди районларида узумларни суғормасдан ёки 1-2 марта суғориб ўстириш мумкин. Тупроқнинг сув режимини тартибга солишда фақат суғоришгина эмас, шунингдек, узумзор тупроғига вақтида ва сифатли ишлов бериш, бегона ўтларни йўқотиш, мульчалаш, маҳаллий оқим сувларини тўплаш, ҳимоя дарахтларини экиш ва бошқа агротехника тадбирлари ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Қашқадарё вилоятининг иқлими кескин ўзгарувчан континентал ва шу билан бирга ёзи иссиқ, қиши анча совуқ бўлганлиги туфайли қишда шимолий арктика совуқ ҳаво оқимлари келиб, ҳароратни анча пасайтириб юборади. Январь ойида ўртача ҳаво ҳарорати 0°C дан +2°C га, қишда баъзан -15°C дан -25°C гача пасайиши мумкин. Ёзи иссиқ ва қуруқ бўлиб, узоқ давом этади. Июль ойида ҳарорат кундуз кунлари баъзан +44°C дан +47°C гача кўтарилади. Ёзнинг иккинчи ярмига келиб, 7-15 кун давомида гармсел шамоллар эсиб, у қишлоқ экинларига сезиларли даражада зарар етказиши. Шимоли-шарққа томон ёғин миқдори ортиб боради. Йилига текисликларда 290-300 мм, адирларда 320-550 мм, тоғларда эса 550-650 мм ёғин тушади. Ёғин асосан баҳор ва қишда ёғади. Қашқадарё вилояти станциясининг иқлим кўрсаткичлари маълумоти 1-расмда келтирилган.

1-расм Иқлим кўрсаткичлари графиги

Расмда кўриниб турибдики ёғингарчиликнинг ойлар бўйича энг максимал қиймати асосан 3 ойга тўғри келади, яъни март 50 мм, декабр 45 мм ва апрел 39 мм.

Ёғингарчилик январь, февраль, март, апрель, сентябрь, октябрь, ноябрь ва декабрь ойларида бўлади. Қолган ойларда ёғингарчилик кам бўлиши ва бўлмаслигини кузатишимиз мумкин. Тоғли ва тоғ олди зоналар ўзининг тупроқ-иқлим ва иқтисодий шароитларига кўра, текислик зоналаридан тубдан фарқ қилади. Шунинг учун бундай ерларда Узумзор барпо қилиш, нав танлаш, уларни жойлаштириш ва парвариш ишлари алоҳида эътиборни талаб этади.

Табийий маҳаллий оқим сувлари таъсирида йиғилган сув ювилишни келтириб чиқарувчи энг муҳим омил бунга асосан қияликнинг шакли, узунлиги ҳамда нишаблигидир. Текисликдаги қияликларга нисбатан тоғ олди минтақаларидаги қияликларда тупроқни емирилиш жараёнлари фаолроқ кечади. Қиялик нишаблиги оқим тезлигини кўчайтиради, узунлиги эса миқдорини кўпайтиради. Яна шуни айтиш керакки, тупроқнинг йирик, оғир заррачалари ва микроагрегатлари сув оқимининг тубида енгил ва майда заррачалар эса сув оқимининг юза қисмида ҳаракатланади. Марказий Осиё ҳудуди дарёлари учун эриган қор ва музликлар сувлари ҳисобига шакланган Qтах ни ҳисоблаш учун Ю.М.Денисов қуйидаги ифодани тавсия қилади [6].

$$\bar{M} = \frac{0.325 \cdot h}{2,64 \cdot \delta_h + 0.020\sqrt{h}} : \text{л/сек, км}^2$$

Бу ифодада:

h-тўлин сув даври оқимининг қалинлиги, мм;

S_h-ҳавза баландлигининг ўртача квадратик четланиши.

Тоғ олди минтақаларидан узумзорларни етиштиришда биринчи ҳолатда йиғилган сувдан самарали фойдаланишда кейинги эгатларга тушиши учун жумраклари очилиб, кейинги эгатларга ўтказиш ҳолатлари келтирилган. Ёғингарчилик туфайли тушаётган ёмғир том-

чилари тушиши натижасида тупроқнинг юз ювилиш жараёнлари, жала-ёмғирларнинг томчиси ер бетига куч билан томчиланиб, ёнбағирдаги тупроқ бўлакчаларини (агрегатларини) майда заррачаларга парчалаб атрофга сачратади ва шу пайтда қияликда пайдо бўлган кучли сув оқими, тупроқ заррачаларини эритиб, оқим лойқаланиб тупроқни сув ўтказувчанлик ҳолатини сусайтиради. Қашқадарё вилояти Якқобоғ тумани Б.Худоёров сув истеъмолчилари уюшмасига қарашли “Нормўмин ота” фермер хўжалигини 3 сотих ер участкасини 3 қатор бўйича табиий маҳаллий оқим сувлари билан суғориш ишлари олиб борилган ишларни кузатиш мумкин. Маҳаллий оқим сувларини йиғадиган ҳовузни ички ва ташқи қисмларини плёнка билан сувни шимилиши ва буғланишини олдини олинади.

Хулоса қилиб айтганда сувга бўлган талабни юмшатиш мақсадида суғоришни янги технологиясини тоғ ва тоғ олди минтақаларидаги суғориладиган майдонлар нисбатан кичик контурли, мураккаб рельеф, юқори нишаблилик билан тавсифланади. Биз тавсия этаётган суғориш техникаси ва технологияси қувурли тармоқлардан иборат бўлганлиги сабабли ишлаб чиқариш жараёнини ва ҳозирги куннинг долзарб заруриятларидан бўлган сув

бўлган талаби аниқлиги ва мунтазамлигини ҳам таъминлаш имконини беради. Боғ ва узумзорларда қўллаш учун биз тавсия этаётган ноанъанавий суғориш техникаси “Маҳаллий оқим сувларини йиғиш ва тақсимлаб бериш” тамойилига асосланган. Суғориш қўчат қаторлари бўйлаб очилган эгатларнинг бошидан охиригача жуда қисқа масофаларда (1,5-4,0 м.), аниқланган бир хил миқдордаги сув сарфларини тақсимлаб бериш натижасида амалга оширилади. “Маҳаллий оқим сувларини йиғиш ва тақсимлаб бериш” Қашқадарё вилояти Якқобоғ тумани жойлашган «Нормўмин ота» фермер хўжалиги 1 гектар узумзор даласида тажриба участкада олиб борилди. Сув йиғадиган ҳовузни умумий майдони яъни эни 2,2 м, чуқурлиги 2 м, узунлиги 3,8 метрларни яъни йиғиладиган сув 17 м³ ташкил этади. Суғоришни янги технология бу маҳаллий оқим сувларини йиғиб сув танқис бўлган бир пайтда узумни суғоришда қўлланилди. Йиғилган сув орқали узумзорларни суғоришда июнь ва июль ойларида иссиқ бўлиши ва намлик етишмаслигидан ҳосилдорлик камайиб кетади, шу ҳолатда йиғилган сувдан суғоришда фойдаланиш натижада узум ҳосилдорлиги нисбатан ўзгаради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Қишлоқ ва сув хўжалик вазирлиги ҳайъатининг “Сабзавот, полиз, картошка, мева ва узум маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш ҳамда уларни комплекс қайта ишлаш жараёнининг 2004-2010 йилларда такомиллаштириш” дастури. Т., 2003., 14 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги “2013 – 2017 йилларда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни ташкиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. М.М.Мирзаев., М.Қ.Собиров. Боғдорчилик. Т., 1987 й., 126 б.
4. М.М.Мирзаев. Виноградарство предгорно-горной зоны Узбекистана-//Т.,1980 г., 236 с